

LA CAÇA I LA PEDRA A CERVERA DEL MAESTRAT: INTERACCIÓ D'ELEMENTS AL MÓN AGRARI VALENCIÀ

THE HUNTING AND THE STONE IN CERVERA DEL MAESTRAT: INTERACTION OF ELEMENTS ON THE VALENCIAN AGRICULTURAL WORLD

Casto Sorlí Moliner
Centre d'Estudis del Maestrat
castosorli@hotmail.com

RESUM

Les diferents tècniques de caça tradicional i l'ús de la pedra per a la construcció de barraques i l'abancament han estat elements intrínsecs a la cultura i essència dels pobladors del Maestrat. A pesar d'això, el desconeixement social, la forçosa globalització cultural, econòmica i administrativa, possibilita que no es conserven bona part d'aquests elements, especialment, la seua activitat i usos. A continuació, es descriuen els principals elements constructius, característiques i funcions relacionats amb la caça tradicional i l'ús de la pedra en el procés de realització de bancals i construcció de refugis, barraques, etc. Alhora, s'efectua una aproximació a paredadors, procediment de treball i vocabulari bàsic.

Paraules clau: Pedra en sec, marge, parança, barraca de bassiol, arrabassar

ABSTRACT

The different techniques of traditional hunting, the use of stone to build small farmhouses and the division in terraces have been intrinsic elements in the culture and essence of inhabitants of the Maestrat region. In spite of this, the social ignorance and the unavoidable cultural, economic and administrative globalisation causes that a good part of these elements is not preserved especially its activity and uses. Moreover, the main constructive elements, the features and functions related to traditional hunting and the use of stone

in the process of terraces and building of shelters, small farmhouses, etc., are described. At the same time, an approach to wallers, work process and basic vocabulary is done.

Keywords: Dry stone wall, wall, trap, small farmhouse pond, to plough up

A la memòria dels homes i dones (*moros, jueus e crestians*), que han derramat sang, suor i llàgrimes treballant, construint o defensant el Maestrat per a poder sobreviure o, simplement, perquè l'estimaven

1. Introducció

La finalitat d'aquest estudi és donar a conèixer dos tècniques de caça centenàries al Maestrat, les quals, com tantes activitats agràries del territori han usat la pedra seca. De la mateixa manera, es fa un repàs a les principals construccions de pedra seca de Cervera i a altres aspectes relacionats com: les tipologies de construccions i elements, les finalitats, els paredadors, etc. En part, aquest treball complementa al realitzat per a la VI Trobada d'Estudi per a la Preservació del Patrimoni de la Pedra en Sec als Països Catalans de Vilafranca (els Ports).

Quant a la metodologia, a més de la bibliografia indicada, s'ha continuat amb el treball de camp per a conèixer i localitzar restes de parances¹ i barraques de bassiol; també s'han usat fonts arxivístiques, a pesar de l'escassa documentació existent en l'àmbit; finalment han estat essencials algunes entrevistes o intercanvi d'impressions, especialment amb els pares de l'autor i amb Ramon de Damaso.

Per a contextualitzar, podem dir que només fent un passeig pel casc urbà de Cervera del Maestrat es pot apreciar, encara, la pervivència d'alguns marges i bancals, herència d'un passat recent i alhora quasi immemorial. Si es continua ascendint pel desnivell marcat pel traçat urbà, s'arribarà al Castell, el qual corona la població. En l'últim tram trobem un pujador de terra amb mur de pedra seca, construït l'any 1985 com part de les accions de manteniment, reparació i acondicionament de tot el conjunt.

Una vegada a l'interior del recinte castral es pot apreciar part del treball desenvolupat durant el segle XIX i principis del XX per abancalar i cultivar l'interior del perímetre emmurallat. Aquest fet, si es continua reconstruint la fortalesa, portarà a la eliminació de tot l'abancament, el qual no és més que una part de la història del indret. Passejant per l'interior del castell (sarraí, hospitalari, montesià, etc.), lògic punt estratègic, es podrà gaudir

1. La parança és, segons la documentació històrica i la tradició oral valenciana, l'arbre i tècnica de caça consistent en preparar un arbre per a la captura d'aus. El terme normalitzat ens remet, però, a parany.

també al nord-oest del monte Colomer amb el seu enorme marge dels anys setanta. A més, es podran visualitzar diversos centenars de quilòmetres de feixes amb els seus respectius marges i alguns refugis i barraques.

Només la vegetació i la proliferació recent de pins impedirà la bona visualització de tot aquest espai humanitzat i construït fruit d'una experiència i tradició constructiva col·lectiva basada en el funcionalisme. Encara que puga semblar obra divina o qui sap, aquestes construccions i la humanització de l'entorn les desenvolupa i perfecciona l'home des de fa més de dos mil anys per tal de sobreviure i obtenir un rendiment agrícola i ramader indispensable.

Per tal de conèixer la necessitat, rellevància i singularitat de tot aquest patrimoni de pedra seca i la forma de vida que comporta, cal ser conscient de molts factors naturals i socials. Entre ells, citem: la escassetat d'aigua, la irregularitat del terreny, la necessitat constant de transformació i manteniment, i també la poca rendibilitat del camp de cultiu, que fan del treball agrícola una lluita per la supervivència i, alhora, fan present la persistència en el treball i la resistència de l'espècie humana en interacció amb l'entorn i la natura.

Cal dir, que en l'àmbit de l'estudi de les construccions de pedra seca s'ha tractat bastant allò més genèric, abundant i monumental, almenys en el nostre entorn, com són les barraques o marges. Per aquest motiu, tractarem un poc més altres elements més desconeguts, com són les barraques de bassiol i els paranyes, ambdós elements intrínsecs a la caça tradicional, història i a la vida rural mateixa.

2. Perfil del paredador

Com tantes vegades s'ha difós, el treball de marginador o paredador no solia ser un ofici exclusiu, sinó una activitat compaginada, fonamentalment, amb les tasques agrícoles o ramaderes. Si en el camp de les lletres es va parlar de l'humanista, quan aglutina molts i amplis coneixements, potser ací també se li podria donar un nom al llaurador, a saber, "mestre del camp". Cert és que la gran majoria de llauradors i pastors sabien refer un pany de marge, encara que fora per necessitat. Solament per efectuar grans obres recorrien a aquells treballadors més refinats o reconeguts.

Encara que, potser siga un fet poc usual, es troba documentació que corrobora l'existència d'uns tècnics que destaquen per la seua tècnica i major dedicació temporal. És el cas dels mestres "hacer márgenes" de l'any 1936 existents a Cervera: Sebastián Vidal, Basilio Sorlí, Vicente Sorlí, Manuel Sorlí i Manuel Fuster.² Possiblement siga algun d'aquests

2. Arxiu Municipal de Cervera del Maestrat (AMC), Padrón de habitantes Cervera del Maestre, sección estadística, 1 octubre de 1936.

l'últim que realitza una barraca de pedra seca, ja que entorn a l'inici de la postguerra espanyola (1939) es generalitzen les construccions acompanyades d'argamassa o morter.³

Alguns mestres encara són presents en la memòria, cas de Juan Luis i Emilio Ballester, Juan Peña, Ángel Sorlí o Vicent i Manuel Artiga. Altres marginadors encara realitzen els últims treballs o la transmissió del coneixement: Joaquín Segarra, Llorenç Vidal, etc.

Per altre costat, trobem també alguns professionals que han adquirit o tramés el coneixement i tècnica mitjançant l'academicisme. És el cas dels educadors Juan Peña i Manuel Alcàcer o del seu fill, l'aprenent, José Miguel Alcàcer, els quals participaren a l'Escola taller de la Font de la Salut.

Altres professionals documentats han estat alguns pedrapiquers, com Tomàs Fuster Ferreres⁴ o José i Tomás Fuster Vilaplana.⁵ Aquestos dos últims, també es coneixen per haver realitzat diversos bassiols en pedra. En algun dels casos la pedra usada era de partides pròximes a la població, com Canyelles, on encara es poden vore alguns blocs de pedra utilitzats per fer marges, piques d'aigua, etc. Es probable que aquestos pedrapiquers realitzaren alguns treballs constructius de pedra seca.

El marginador, com tants treballadors de la terra, no ha tingut pràcticament cap formació educativa reglada, bàsicament i com a molt, saber escriure i llegir. El coneixement de la professió i la tècnica s'assolia ajudant al progenitor o com a manobrer d'algun mestre.

Malgrat la referida mancança de coneixements educatius reglats, els paredadors evidencien un ampli coneixement del medi, dels condicionants atmosfèrics, dels cultius i dels animals. La proximitat de pluja o vent, el moment necessari d'efectuar una arada, el moment idoni d'una esporgada, les qualitats o malaltia d'un animal amb només una mirada, formava part de la saviesa de l'observació de la natura.

3. Activitats productives

Històricament, la ramaderia ha estat l'activitat econòmica de més pes a nivell local. La superfície forestal (bosc, matoll) ha ocupat entorn a un 70% del territori. Per un costat, ha propiciat activitats forestals com la tala d'arbres (carrasca, roure, àlber, servera, noguera, etc.), plantes i arbustos (margalló, espígol, romer, etc.). Per altra banda, ha propiciat una destacada activitat d'estabulació i pasturatge.

L'activitat ramadera, especialment amb ramat oví i caprí, desenvolupada des de temps immemorials, ha arribat fins avui dia. Moment,

3. A nivell local es coneix l'argamassa com a traspol (ús d'arena, aigua i grava per construir).

4. Arxiu Diputació Provincial, Castelló (ADPCS), Suplemento al boletín oficial, Censo Cervera, 1895.

5. AMC, Padrón de habitantes, 1936; i "Cervera del Maestre", *Anuario-guía de la provincia de Castellón*, Diario de Valencia, 1922, p. 292-293.

aquest, en que unes poques famílies o pastors encara guarden alguns caps de ramat, els quals lleugerament arriben a un o dos centenars en total. Els orígens de les primeres raberes a Cervera cal fixar-los entorn a la època de poblament íber. És llavors quan es construeixen diversos castros a base de pedra i més pedra, cas de la Picossa, la Curolla (pou d'Oriol) o els substrats del Castell. També serà aquesta població ilercavona la primera en crear alguns pous i cocós on abeuraran els ramats.⁶ A partir d'aleshores fins a l'actualitat, es van desenvolupar construccions i estructures entorn al món de la ramaderia: alqueries i masos, corrals i corralisses, basses, arplegadors d'aigua, pous, caminassos, camins de ferradura, passadors per creuar barrancs, parets de caminassos i serrades, fitacions, etc.

Ben constada està l'activitat (menys les construccions i obres) al llarg de l'edat mitjana, moderna i contemporània. Es constata que l'11 de juliol de 1386 es nomenava per part del mestre de Montesa a Guillem Ballester com a encarregat per dirigir les obres dels camins, basses i abeuradors del terme.⁷

Encara que pràcticament han caigut en l'oblit, han estat moltes les activitats d'explotació forestal a Cervera. La citada tala d'arbres per a la construcció de vivendes, carros o per a la indústria naval. També hi ha hagut tala d'arbres i arbustos per a la realització de carboneres, amb la finalitat d'obtindre carbó vegetal pel Tormo, Xirivella, Mossul, etc., així com tala de margalló per a la elaboració de graneres i cadires. Ressenyar, també, la realització de forns de calç per a la transformació de pedra calcària en calç, destinada a la construcció, desinfecció i neteja (J. SANZ, 1991).

Respecte a les activitats agrícoles, aquestes han ocupat entorn a un 30% de la superfície total. Sense atendre a consideracions històriques, cal referir-se a les de major extensió i prolongació temporal. Destaquem els cultius d'olivera, vinya, blat, garrofer, figuera, ametler i diverses varietats de fruiters i hortalisses.

Els diversos períodes d'augment demogràfic i el retrocés del sector ramader han afavorit l'expansió d'espai agrícola, amb la realització de respectives construccions en pedra. Les accions essencials han estat les tasques d'arrabassament de la muntanya (rompuda de terra) i el posterior abancament. Per tant, cal associar, en bona mesura, l'expansió agrícola de la segona meitat del XVIII i XIX amb la realització de part de l'abancament del terme de Cervera, especialment aquelles terres marginals, ja que moltes de les terres planes i pròximes a la població ja estarien explotades. També és llavors quan es construeixen diverses barraques i refugis realitzats amb la tècnica d'aproximació de filades. Aquestes s'efectuen amb la finalitat de

6. MESEGUER, V. i V. GINER, 1984. Pot ser el cas del pou vell d'Exaudí, entre d'altres.

7. Arxiu Històric Nacional (AHN), OO.MM, Montesa, Llibre 828-C. Veure: SORLI, J. J., 1998.

poder refugiar-se en noves explotacions o propietats que no disposen de mas o corral, o els quals ja estan en desús o en procés d'ensorrament.⁸

Cal remarcar, que si hi ha cap aspecte a destacar de l'agricultor i pastor del Maestrat, aquest és la multidisciplinarietat, tant de les tasques laborals, com pels coneixements: de l'entorn, d'aspectes atmosfèrics, del món animal, etc. Es podria afirmar que l'home i la dona de Cervera i el Maestrat, en general, vivien de la terra i per a ella. Un binomi indissociable, on el trencament de l'equilibri suposava un desastre en molts aspectes, especialment en l'econòmic.

4. Tipologia de les construccions

4.1 Construccions generals

Es podria diferenciar les construccions de pedra seca atenent a les principals funcions i usos que les originen:

- Barraques i refugis	Refugi (humà i de bestiar), magatzem, llar
- Marges	Creació de bancals cultivables, contenció de terra, evitar lliscaments de terra i reguers d'aigua
- Marge (nau)	Despedregar bancal, evitar desplaçament de terres, subdivisió de parcel·les, retenció d'aigües, amuntonar llenya
- Paret (marge)	Evitar entrada i eixida bestiar, partició i fita
- Corral	Estabulació, cria i tancat de bestiar
- Parança, barraca de bassiol	Captura d'aus (tord)
- Molló, fita	Delimitació i partició
- Valona, colze	Protegir la soca de l'arbre i les arrels, dirigir el creixement
- Camí, pujador, escales, passador	Vies de comunicació i de pas
- Arreplegador, cocó, basses	Captació i retenció d'aigües
- Forn	Fabricació de calç

Per definició podríem afirmar que les barraques són obres d'art. Si bé hi ha uns models en quant a planta, alçat, entrada o coberta, realment sempre hi ha algun tret, anomalia o singularitat que la fa única (veure Figura 1). Podem trobar diversos estudis que tracten les barraques de

8. La documentació notarial (AMSM) constata l'estat d'abandonament d'alguns corrals i corralisses a les acaballes del XVIII i principi del XIX. Quant als refugis i barraques per aproximació de filades, només en tenim una de documentada a la partida la Llacuna, amb la inscripció [año 1896] i una altra reconstruïda a la fi del segle XX a la partida de l'Ardolig.

pedra seca, especialment les d'aproximació de filades.⁹ Ens cenyim a l'estudi de M. LISÓN i A. ZARAGOZA¹⁰ per conèixer les tipologies de les barraques de Cervera o fer un repàs als treballs de V. MESEGUER, cas de *Arquitectura popular de pedra seca al terme de Vinaròs*, on es reproduïxen els models típics del Maestrat. Bàsicament concloem que en bona mesura les barraques o refugis de coberta amb cúpula cònica o parabòlica per aproximació de filades són obra del procés de desenvolupament agrícola i demogràfic conegut entre la segona meitat del XVIII i tot el XIX. Es tractaria, principalment, de construccions de noves terres arrabassades o guanyades al bosc, en definitiva, de noves explotacions agrícoles o, en altres casos, de subdivisions de terres d'un mas (C. SORLÍ, 2011).

Altres tipologies difoses per Cervera i bona part del Maestrat són les conegudes com rafal o casetes de rafal i les casetes pallissa (M. GARCÍA, 1993). Aquestes construccions són obra de mitjans i segona meitat del segle XX. En molts casos, però, estan arrebossades de fang, argamassa o morter, i en molts casos fan ús de la coberta amb cabirons o barres d'olivera i de teula àrab.

Els refugis o abrics tenen una quasi indissociable relació arquitectònica amb la construcció de marges.¹¹ En gran mesura formen part del mateix conjunt constructiu, bé per inserció al mateix o per adhesió en forma de barraca o barraqueta. Per tant, la seua cronologia es parell a la d'edificació dels marges i en bona part pertanyen, doncs, a l'expansió agrícola del XVIII i XIX. Uns cent cinquanta anys després, entorn a la guerra civil espanyola, començava a minvar la construcció de barraques exclusives de pedra seca. És el moment en que es construeixen barraques o casetes conegudes genèricament com rafals, especialment les que fan ús de la teula àrab per a la teulada a una aigua.¹² En tenim de localitzades o vistes entre vint i trenta, però considerem que la xifra estarà entorn a setanta o vuitanta, aproximadament.

Contra les aparences, els marges presenten una varietat tipològica, estilística i funcional evident.¹³ Les seues variants poden arribar a dependre del tipus de pedra existent, l'altura que ha d'assolir, la força que ha de suportar, la destresa o gust del paredador o en el seu cas del propietari, per quan més elaborat, més tardarà la construcció i més cara resultarà la obra. Per tant, pot parlar-se de marges a una cara, a dues cares, abombat o a dogà, simple, amb coronament o rastell, etc.

9. MESEGUER, V. i FERRERES, J., 1994. Referent al terme de Sant Jordi, però representatiu del Maestrat.

10. GARCÍA, M., 1983, p. 148-157.

11. Per a una millor identificació gràfica dels refugis, dibuix de M. García, veure MESEGUER, V., 2004, p. 12.

12. M. García (1983), p. 155-156. Es reproduïx gràficament el model esmentat.

13. Per conèixer alguns acabaments i tipologies, veure GARCÍA, M., 1983, p. 123 o MESEGUER, V., 2004, p. 110. Veure també SIMÓ, J. B., 1993.

En molts, casos no es tracta de solucions arquitectòniques per suportar un desnivell de terreny, sinó de muntons o apilonaments de pedra (nau o pedregal) que actuen de tallavents, particions de finques per excés de pedra, evitar desplaçaments de terra per l'efecte de l'aigua, etc.

Els marges estan sovint compostats per altres elements o construccions complementàries o associades, cas de refugis i barraques, escales o saltadors, pujadors, menjadores, bans per guardar marraixons i mantindre fresca l'aigua, mitges llunes (espai de marge retirat ocupat per la soca de l'arbre), etc.

Quant als corrals, en aquest cas ens referim a aquelles edificacions de fora del nucli urbà destinades al tancament de ramats, especialment cabres i ovelles. La denominació comporta diferenciacions perquè es pot parlar de mas, corral, corralissa o paridera, tancat, etc. En la majoria de casos es tracta també de construccions no exclusives de pedra seca. Tot i això, molts afegiments de dependències realitzats al llarg del temps i les reparacions per sòlida s'han acostumat a refer-se amb aquesta tècnica. Cal indicar que hi ha corrals que són una edificació pròpia, mentre que en altres casos són dependències que pertanyen a un mas.

El molló i la fita indiquen senyalització (partició o delimitació) d'una propietat o traçat. Habitualment s'usa la fita com delimitació de propietat privada, mentre que el molló s'ha utilitzat per delimitar termes municipals o superiors, a més de grans propietats, casos de deveses, bovalars, etc.

Hi ha diverses tipologies de molló, però la més comuna és la de planta rodona i d'unes dimensions aproximades, encara que variables, de 200 cm de diàmetre base. També està difosa la de planta quadrada. L'alçat sol ser en forma trapezoidal. Cal remarcar que en la majoria de casos es tracta d'obres amb argamassa o morter, però hi ha casos de treball en sec, cas de l'amollonament de la devesa d'Exaudí o en parts de la Perdiguera i altres indrets locals, principalment muntanyes comunals, deveses i bovalars com el coll de la Bassa o Caballos (veure II·lustració 1).

Respecte a la fita, acostuma a tractar-se de dos o tres lloses de pedra d'uns 20 cm que es col·loquen horitzontalment i de costat, coneixent-se les diverses lloses com a fita i contrafita. En molts casos el fitament s'efectuava gravant creus en les pedres i deixant aquesta marca boca baix.

Les valones també tenen una funció en el món agrícola. Realment es tracta d'una solució poc espectacular, però en molts casos essencial per poder mantindre un arbre i la seua collita, necessària per a sobreviure. La forma de construir és la mateixa que la dels marges.¹⁴

Quant als camins i passadors, les vies de pas estaven formades per camins de pota o ferradura (pas de persones), camins de carro (de

14. Per conèixer gràficament algunes tipologies, veure GARCÍA, M., 1983, p. 129, o MESEGUER, V., 2004, p. 142.

dimensions suficients per al trànsit de carros) i els caminassos (assagadors per al pas del ramat).

Els camins de ferradura estaven empedrats i s'efectuava un manteniment que deixa d'efectuar-se en el moment que s'abandonen, a causa de la construcció de nous camins per a vehicles a motor, entorn a la dècada de 1950-60. Simplement eren pedres incrustades al terra. Cada deu o vint metres es ficava una franja de pedres més elevada i col·locada en perpendicular al traçat lineal del camí, la qual servia per superar desnivells i, sobretot, com a desaigüe de la via. Queden trams on es conserva l'estructura però en un estat pèssim i en avançat perill de desaparició, casos de la costa d'en Barrot, camí de Canyelles o el camí del Comillet. En punts molt determinats es poden veure i insinuar restes d'empedrats en camins que creuaven barrancs.

Respecte als caminassos, la seua principal característica és el traçat emmarcat per les parets paral·leles de pedra que els delimiten. En zones determinades, l'espai s'ampliava per a poder descansar, concentrar o resguardar el ramat. Generalment eixos punts estaven junt a les basses, pous o abeuradors i es coneixien com a serrades o mallades.

L'arquitectura de l'aigua també troba exemplars a Cervera. A pesar que alguns dels pocs arreplegadors que es conserven mitjanament bé poden estar formats per materials d'obra, també se'n coneixen de pedra seca. Bàsicament són sistemes bastant arcaics que en uns casos es tracta de dos línies transversals d'acumulació de pedres damunt del sol amb terra i en altres casos formen part de sediments rocosos o lluïses.¹⁵ La seua finalitat no es altra que la de canalitzar aigua fins a una bassa, aljub, cisterna, pou, cocó o sènia.

També hi ha localitzats diversos pous on la fàbrica és de pedra seca, alguns d'ells ben singulars, però en el conjunt són elaborats amb argamassa o morter. En la majoria de casos es tracta de pous centenaris, com el pou vell d'Exaudí, pou de la Roca, pou Donnat (Bernat), etc. Podem dir que els pous i cisternes viuen actualment un procés d'oblit, d'ignorància generacional i de pèrdua irremeiable.

Finalment, els forns són construccions efímeres on la finalitat és exclusivament la producció de calç. Ubicats sempre en llocs al raser (protegits del vent, especialment del nord) i en la part inferior d'una feixa, tenien la forma del motlle d'una tina o olla gegant. El procés consistia en reomplir l'espai buit de pedra calcària d'una forma molt acurada i concreta, realitzant una mena de boca de forn en la part inferior. Al forn s'introduïa llenya i matolls que eren el combustible que transformaria, després d'un parell de dies, la pedra en calç.¹⁶ A Cervera encara podem identificar-ne cinc i ubicar-ne tres més de desapareguts.

15. Es pot veure alguna secció i representació en GARCÍA, M., 1983, p. 134-135.

16. Per a conèixer el procés de producció i tipologies de forns, consultar: SANZ, J. V., 1991, p. 85-101.

4.2 Construccions per a la caça

El parany i la barraca de bassiol són dos construccions on la finalitat és facilitar la captura d'aus, fonamentalment tords (*Turdus philomelus*), de la família dels túrdids, sent tradicionalment un complement de la dieta alimentària.

La caça al parany al Maestrat o comarques limítrofs està documentada des de fa diversos segles. La presència d'aquesta tècnica cinegètica i, per tant, dels paranyes com avui els coneixem, està bastant documentada a partir del segle XVII, casos d'Albocàsser¹⁷, Xert¹⁸, Vinaròs¹⁹ o la Torre d'En Besora²⁰. Altres referències anteriors són menys específiques, com quan Eiximenis parla "*en l'autupne, torts grassos, todons, fotges*".

Al segle XIV es referia Bernat Metge a "*perdius, faysans, torts grossos, tortres... és llur vianda comuna*". Poca informació aporten les cartes de poblament del segle XIV. Al segle XV, Jaume Roig diu "*¿Per què tornaves / entrar al laç, / com perdigaç / soltat, plomat, / mes reclamat, / torna'l reclam?*" (Espill, 6527). Creiem que no és gens descabellat fer hipòtesi de la seua presència entorn a les dates de colonització romana, com passa en altres territoris de la conca mediterrània.

Conegut com caça a la parança, parany, barraca o parada de caçar tords, la caça al parany consisteix en cridar l'atenció de l'ocell (tord) mitjançant un reclam, que tradicionalment ha estat bucal o amb l'ús de tords reclam o d'un mussol. Una vegada atret l'au cap a l'arbre, entra en acció el seu aspecte, la preparació de les trampes, etc.

Per tant, té una importància significativa la localització, ubicació, una poda acurada de l'arbre fins aconseguir un espai apte per la captura de tords, etc. La ubicació en lloms encarades a l'est és un dels factors essencials, donat que en temps de passera les aus entren al Maestrat des de la mar. L'elecció del lloc depenia de trobar arbres bastant grans i agrupats, normalment tres o quatre, en una lloma orientada a l'est i que constatarà l'entrada o passera habitual de tords.

Respecte al mètode de caça, la captura s'aconsegueix amb l'envescament de les ales de l'au a l'accedir e intentar posar-se a les branques de l'arbre. Aquest vosc està impregnat als espartorns (espart) que es col·loquen verticalment sobre unes barretes (barres de fusta),

17. Arxiu del Regne de València (ARV), Clergat, Montesa, lligall 885, caixa 2329. Còpia, inici segle XVI, 10 fulls.

18. Llibre d'establiments de Xert (1689-1762), Mn desaparegut. Hi ha una edició a la *Revista jurídica de Catalunya*, 1928, pp. 443-460 i 524-543. FERRERES, J., 1999.

19. Arxiu Municipal Vinaròs (AMV), Establiments Lloctinent de Justícia (1647), Establiments del Mustassaf (1648).

20. Veure BARREDA, P. E., 1997 referent als Establiments de la Torre d'en Besora, manuscrits i recopilacions que van des de 1598 fins a 1733.

també conegudes com varetes o perxes, que ocupen les finestres o espais oberts entre poms (branques que sobreixen del conjunt).

Els arbres, que acuradament es cuiden i adapten per a la captura, són garrofers, carrasques i oliveres. Els elements constructius bàsics o complementaris que s'usen per al preparament del parany són la pedra, fusta i xarxes (veure Figura 3).

La pedra, a pesar de no ser indispensable, és un element bastant associat al parany històric. En primer lloc, s'usa per construir tot l'anell perimetral de la copa de l'arbre (volta): s'agafa com a centre la base de l'arbre i pot arribar a fer entre 7 i 12 m de diàmetre. La seua funció és evitar la fugida de l'ocell una vegada ha caigut en la trampa del vesc. També possibilita que el caçador passo desapercebut davant l'ocell mentre està dintre del parany. L'alçada del marge o paret perimetral acostumava a fer entre 130-160 cm, però pot ser més alta atenent a condicionats com el desnivell de terreny. En alguns casos acabava morint al terra formant una mitja lluna. En aquest mur circular només es trenca la simetria amb una o dos obertures que servien per a entrar i eixir del parany. Altres obertures ubicades a nivell de terra eren els enganyadors, també coneguts en altres llocs com guaiteres o ullerols. La seua finalitat era possibilitar l'entrada de llum, la qual atreia al tord i aquest era capturat al topar amb un filat o xarxa.

Habitualment sol haver una o diverses valones o pitges de pedra per resguardar i fer més consistent el tronc de l'arbre, sobretot si és un garrofer. Aquest fet sol ser general, al tractar-se d'arbres voluptuosos i vells. També pot haver escalons en pedra per facilitar l'accés a les branques de l'arbre, des d'on cal parar els espartons. Finalment, pot haver-hi ha una barraca o barracó de pedra o de fusta que servirà com abric, reclinatori, estança o dormitori dels caçadors.

La fusta és una altre element bàsic que s'usa per a fer pitges, pujants per dirigir i criar els poms (branques), escales per accedir a la copa o crear corredors per on poder passar per damunt l'arbre. Un dels elements bàsics de fusta són les barretes, varetes o perxes. Aquestes tenien forma de forca als extrems per facilitar el subjectament a les branques, a més d'usar cordes o espart per lligar-se. Sobre uns forats que hi ha a les varetes es posen plantats els esparts o espartons, subjectats sobre una pasta. La pasta es feia de crepe (goma de sabata) i més recentment de productes químics.

Altres elements de fusta o vegetal podien ser les gàbies, on es tancava el tord amb la finalitat d'usar-lo com xoqueo per cridar l'atenció dels altres tords. Aquestes gàbies se solien ficar damunt de la paret perimetral. S'evitava ficar-los al terra per evitar que se'ls menjaren les raboses o altres animals de rapinya. També era habitual l'ús de canyes unides (canyissos) per fer el tancat o el barracó.

Les xarxes són un altre element complementari. Aquestes es ficaven als enganyadors i es podien col·locar, verticalment, baix d'alguna branca.

La finalitat és evitar que l'ocell reinici el vol una vegada ha caigut al parany o que vaja cap a l'enganyador en cerca de la llum de l'exterior, on serà capturat pel caçador.

Actualment coneixem almenys dotze paranyes històrics on la pedra formava part de l'enginy per a la captura d'aus. L'abandonament de l'activitat i l'abandó de les explotacions per la precarietat agrària han condicionat l'oblit, destrucció d'elements, fins i tot el deteriorament de l'arbre o la desaparició del conjunt. Tenim constància de les parances de Maxaco (la Quixala), Milio (Polida), Moreno (Terracampana), Metro (la Faia), Tambor (la Cominglada) i altres a la Masada, camí vell de Sant Jordi, la Polida, al mas d'Ambor, al Perxet, a la caseta Esbrí i a la bassa Prunyonosa. Les altres tretze o catorze identificades tenien la volta o tancat de filat, canyís o rajoleria.

A partir de la dècada 1970-80 s'introdueixen materials que modifiquen l'aspecte visual tradicional. Bàsicament consisteix en la introducció de material per a la construcció (rajola, ciment, cobertes de fibres, etc.). També es realitzen barraques per a dormir i cuinar.

Entre alguns del últims paranyers de Cervera, els quals han conegut o coneixen també la pedra i els treballs agrícoles, recordem a: Vicent "catorra", lo "moreno", "Elvirin", Amadeo, Pepe "metro", "el bessonet", Manuel "el masové", Joaquín "pareca", Vicent "maxaco", etc.

Documentalment trobem moltes més referències de paranyes que no de barraques de bassiol. No obstant, la seua referència no certifica, certament, la presència de pedra en la seua construcció. Almenys, podem constatar la seua difusió i generalització pel Maestrat ja des de l'edat moderna. Com veiem, en la majoria de casos es tracta de conflictes entre veïns o persones de pobles veïns.

La primera notícia que constatem de caça al parany al Maestrat apareixeria a la carta de poblament de Sant Mateu (A. REMOLAR, 2000). Citem també altres referències documentals:

"... et de illo labore vixeritis vel ballistarii de monte vel paratores qui teneantur nobis dare unum quarterium de omnibus bestiis..."²¹

"... persona stranya o privada que ne gos cassar conills o altra cassa en claps ni en terra d'altri que manualment sien feyts ni en altra manera, ni en parets d'altri ni alguna paraça hi gos fer posar ni acolzar sens licència del señor de les heretats o possessions on los dits claps seran o la dita paraça faran, posaran o acolzaran..."²²

"... que per quant y a gran abus en les parances dels torts y en los asenados, pues molts posen parances y asenados uns prop de altres de lo que se seguien riñes y inquietuds ara volen y ordenen que

21. BARREDA, P. E., 2010. Trad. Tres dels que sereu caçadors i viureu d'aquest treball, o ballesters de la muntanya, o paradors, que ens heu de donar un quart de totes les besties salvatges.

22. Rúbrica del caçar, plana LI (Albocàsser). Veure GUINOT, E., 2006, p. 373.

ninguna perçona vehina de la present vila ni estraña fasa parança prop de altra hasta sinch cents pasos y en los asenados, per estar los olivars tan arreplegats a cent pasos, guarden-se la antiguetat dels puestos sempre, y aquells que en ses heretats acostumen fer parances y los que antich tenen asenados y qui en contrari fara encorrega en pena de 20 sous (...) perçones que de pochs anys a esta part an plantat asenadors prop de altres vegen los veados o experts per los olivars y aquell que estara menos de cent pasos se arranque deixant en son puesto lo mes antich, y arrancat lo mes modern”.²³

“... que qualsevol persona qui llevarà puntals de abres, parres y baraches, en pena de 20 sous”.²⁴

En aquest cas anterior pareix referir-se al parany com barraca, on els puntals suporten les branques i fustes per on passa el caçador per “parar” l’arbre. Analitzem més exemples:

“... algunas paransas de cassar tordos y, por no haver establecimiento que tenga impuesta pena contra los que las desassen, se experimenta el que las desassen con poco aprovechamiento sui y grave perjuizio de sus dueños, por tanto ... ninguno pueda dessaser, ni llevarse leña de dichas paransas, baxo la pena de tres libras y de pagar los daños y perjuisios seguidos a su dueño”.²⁵

En el cas de la Torre, s’especifica la prohibició d’assenyalar el lloc on es farà el parany abans del dia de sant Francesc (P. E. BARREDA, 1997):

“... de qualsevol estat que sia, que vulla casar als torts en lo terme del present lloch, no puga senyalar puesto a.on vulla fer sa barraca... ans del dia de Sant Francés, a punta de sol...”.

La caça al bassiol també és coneguda a la comarca i àrea del domini lingüístic com caça al filat, enfilat, aveall, acevall o l’espera.²⁶ La tècnica d’aquesta caça tradicional centenària consisteix en “acevar” (encebar) els ocells a beure en una pica o recipient de pedra que s’ubica en una xicoteta excavació de terra. Pot ser, arcaicament, també s’usara una pica de fusta (bassi). Una de les peculiaritats fonamentals d’aquesta caça és la dependència de l’absència d’aigua. És indispensable un temps de sequera relativa per a possibilitar la vinguda d’ocells a llocs on hi ha aigua.

L’existència de bassols ha estat abundant al terme de Cervera i poblacions pròximes, tant que cada explotació agrícola disposava pràcticament d’un bassiol. En alguns casos, fins i tot, més d’un. Per

23. Establiment de parances y asenados (Xert). Veure FERRERES, J., 1999, p. 105.

24. Establiment (Vinaròs). Veure ALBIOL, S., 2003, p. 218.

25. Idem, p. 223, apartat G.

26. GARCIA, M. i A. ZARAGOZÁ, 1983. M. GARCÍA reproduïx gràficament diverses tipologies de barraca de bassiol i de filats (p. 160-161).

tant, han estat més d'un centenar de barraques i piques les que fins fa poques dècades existien pel terme. Actualment, l'estat general es prou lamentable. Algunes barraques estan cobertes de vegetació arbustiva, altres ensorrades i altres desaparegudes. El més comú és trobar només la barraca. En molts casos la pica de pedra ha estat transportada o robada per decorar jardins i xalets. Altre fet habitual és fer o reparar la barraca amb materials moderns (fustes, ferros, plàstics). També s'ha generalitzat des de la dècada de 1980, aproximadament, la construcció de bassiols de morter.

Dos dels condicionants bàsics eren el temporal i el meteorològic. La periodització de la caça s'estén entre els mesos d'octubre i març, mentre la franja horària girava entre les 7.15 i les 11.00 h aproximadament. La meteorologia també és essencial perquè habitualment els millors dies són els de lleuger vent de la serra (Tramuntana).

Pel que respecta a les barraques de bassiol, hi ha una indissociable relació amb les tasques d'abancament i de construcció de marges. Un altíssim índex de barraques formen part d'un marge. Per tant, podem diferenciar tres tipus: incrustades dins la superfície del marge, annexades al marge o independents. Habitualment, estan associades a les explotacions d'oliveres, en bona part, perquè l'oliva és un dels fruits bàsics de la dieta del tord.

La localització, ubicació i orientació no segueix uns factors lògics massa determinats. En principi, orientades al sud-est, però no sempre. També acostumen a estar adossades o formar part d'un marge. Per tant, el mateix marge actua de protector del vent del nord.

La barraca és el lloc on s'amaga el caçador i des d'on s'estira la corda que fa desplegar-se el filat. La típica barraca ha sigut, almenys pel que coneixem, completament de pedra. L'únic element complementari han estat les barres de fusta que suporten la coberta de la barraca. Cal remarcar l'absència de porta. L'entrada o entrador només es tapava amb un matoll o botxa (veure Figura 4).

La planta sol ser quadrangular o lleugerament circular. Les tres úniques obertures són l'entrada, l'espitllera i el forat de la corda. L'espitllera és l'obertura per on el caçador controla i observa la pica i seti, trobant-se a una alçada aproximada que oscil·la entre els 50 cm i els 65 cm. El forat de la corda, ubicat a nivell de terra, és l'obertura per on passa la corda que tensa i ha d'estirar el filat. Ambdues obertures, l'espitllera i el forat de la corda, són de dimensions reduïdes, aproximadament 12x12 cm.

Les mesures solen fer 80-100 cm d'alt a l'interior i 120-150 cm a l'exterior. La superfície interior està entorn dels 3-4 m². L'entrador de la barraca acostuma a fer aproximadament 60x50 cm, és a dir, l'entrada es fa a genollons. La ubicació de l'entrada sol ser obliqua al marge on es troba la barraca. La posició del caçador a l'interior sempre és assegurada amb els peus contra els murs de la barraca, per fer inèrcia al moment d'estirar la corda.

L'altre element fonamental és el filat o xarxa que s'utilitza per a capturar l'ocell una vegada està bevent o dintre de l'espai que abarca el filat (seti). El filat consisteix en una xarxa i dos cordes als extrems, conegudes com a guarnició. La superfície ocupada pel filat forma una àrea romboide, on la part central està ocupada per la pica o bassiol. Hi ha una tercera corda que serveix per estirar el filat i que aquest cobrisca la pica, evitant la fugida d'ocells. Aquesta sol tindre entre 250 cm i 350 cm de llargària i el centímetre de grossor.

Unes parts d'aquest queden unides a la terra mitjançant claus de ferro i l'altra queda tensada mitjançant dues varetes de fusta; s'estira mitjançant la corda que arriba dins la barraqueta, cobrint tota la pica. És general el costum de ficar una pedra de dos o tres quilos per tapar cadascun dels claus i l'estaca. Altra pedra es fica al costat del braguer. Aquesta serà la pedra usada per a tensar la corda al parar el filat.

Antigament, el bassiol o pica del bassiol solia tindre una capacitat de 5-10 litres. Més recentment, s'han anat llaurant piques d'una major capacitat. Algunes poden arribar als 50 litres de capacitat. Depenent de la pedra treballada, la pica podia ser ovalada o rectangular. A partir de la segona meitat del XX són més difoses les rectangulars, amb un o dos esglaons per permetre als ocells arribar a l'aigua quan la pica no està plena del tot. Les dimensions de la pica o bassiol poden estar, per tant, entre els 20-30 cm (alt), 30-50 cm (ample) i 40-80 cm (llarg).

Diversa, encara que no abundant, és la documentació que reflecteix la presència d'aquesta activitat, tant per conflictes entre veïns o pobles com per regulació jurídica. Les referències històriques que transcrivim són relatives a diversos pobles del Maestrat però completament assimilables i parells al context cerverí, casos de Xert, Vinaròs o Benicarló respectivament:

“... que qualsevol perçona que case en asenadors de altri sens llicencia de son amo y roblir-los o qualsevol altra fealdat, que encorreguen en pena de des sous...”²⁷

“... per quant la experiència nos amotra seguir-se alguns escàndols entre algunes persones per anar a casar aveall de altri, per tant, ordenam que ninguna persona puga anar a casar a aveall de altre sens liçència del hamo de dit aveall en pena de 10 sous ...”²⁸

L'any 1669 també hi ha un conflicte que desemboca en una advertència als veïns de Sant Jordi, Traiguera i la Jana en el supòsit de

27. Establiment dels asenadors (Xert). Veure FERRERES, J., 1999, p. 104.

28. Establiment que ningú puga casar en aveall de altri (Vinaròs). Veure ALBIOL, S., 2003, p. 182-183.

caçar als termes veïns.²⁹ Cal dir que no s'especifica la tècnica de caça, potser al filat, caça de conill en gos, caça de raboses en llaços, etc.

Encara que és menys habitual, també es constata la caça de perdiu amb filat. Consisteix en ficar blat a la pica, enlloc d'aigua, per tal "d'acevar" (encebar) la perdiu a menjar, com descriu l'ordenança de Benicarló:

"Ítem, stablim e ordenam que no sie nul·la persona stranya ni privada que gos caçar perdius ab filat dins lo terme de loch de Benicastllo, de nit ni de dia. E si u farà, que cometa pena de X sous de dia e XX sous de nit..."³⁰.

La font que millor descriu la difusió i tècnica de l'enginy per a la caça al filat durant els últims cent cinquanta anys és, sense cap tipus de dubte, la tradició oral. En la memòria col·lectiva encara està present la ubicació d'alguns dels millors bassiols, quins eren els dies més aptes per a la caça, diverses anècdotes i experiències, i fins i tot la necessitat d'anar a caçar per poder menjar o reforçar la dieta familiar. Així, era habitual que les dones demanaren a l'home d'anar a caçar alguns tords per fer el dinar d'alguna festivitat, com per exemple per Nadal o Reis. Els més vells recorden també les caminates i grups que es feien durant la nit per arribar a la matinada a la finca, amb la finalitat de caçar o treballar. En molts casos es recorrien fins a set, vuit o nou quilòmetres, a peu o amb matxo i amb el filat, la manta al coll i el carburo. El fet d'agarrar el matxo o bèstia de tir no era aleatòria, sinó que a més, s'aprofitava el dia per a realitzar activitats agrícoles, especialment si resultava un dia roí per caçar.

Durant el franquisme es mirava, en part, d'evitar anar a caçar els diumenges i festius donat que a més de la multa i requisament per part de la Guardia Civil, es produïa la doble pena per factors religiosos.

5. Procediment de treball

5.1 *Procés d'arrabassament*

Arrabassar consistia en l'acció i procés de la tala d'arbres i arbustos amb la finalitat de guanyar espai agrícola al bosc i zones no cultivades (rompuda de terres). Habitualment era, per tant, una acció que s'efectuava de baix cap amunt, ascendint des dels peus als cims de les muntanyes. La causa no era altra que les parts baixes solen ser més rendibles i per tant les cultivades, mentre que les més elevades són, alhora, menys fèrtils, irregulars i difícils d'adaptar i cultivar, així com més castigades pel vent (veure Figura 2).

29. ARV, Secció clergat, Montesa, lligall 864, caixa 2269. Veure FERRERES, J. i D. LLATJE (1986).

30. Establiment de les perdius (Benicarló). Veure GUINOT, E. (2006).

El procés d'arrabassament s'efectuava amb diverses eines elaborades amb fusta i ferro, les quals han estat la tecnologia pròpia de treball fins als anys seixanta i setanta del segle XX, moment en que el procés comença a ser efectuat per maquinària pesada (tanquetes i excavadores). Trobem, així, aixades d'arrabassar per remoure i obtenir terra; aixades, aixades d'arrabassar, escarpell per talar les romigueres, malles i arbustos; la llaona o càvec per a replegar la terra; el perpal, per a menejar roques i grans blocs de pedra; el mall, per a trencar la pedra; la perpalina, per a barrinar les roques; el ròssec o ròssega, element de fusta (en forma de V) o la civera, per arrossegar o transportar la pedra.

A continuació, es procedia a fer gavells per eliminar tota la brossa que resultava de la tala de matises, argelagues, carrasquissos (carrasca borda) o botges, etc. Fer gavells o formigar consistia en el procés d'amuntonar garbes (branques, llenya i brossa) i cremar-ho per a fer-ho desaparèixer, a causa de l'enorme abundància de matèria existent. No obstant, altra finalitat essencial de fer gavells o formigar era l'obtenció d'adob per al nou espai de cultiu, element essencial fins a la introducció de d'adobs químics i nitrats.

Paral·lelament, s'anava fent neteja de pedregals i pedres soltes en el terreny encara irregular. Es procedia a fer muntonets de pedres sobrants (pedregals, pilons, muntó de pedra), els quals s'aprofitaran per elaborar els marges que serviran per anivellar i abancalar el terreny. Finalment, es passaria a elaborar el traçat dels marges seguint el relleu de la muntanya, amb la finalitat d'abancalar i construir la feixa que servirà com camp de cultiu.

Una peculiaritat etnològica pròpia de la tasca d'arrabassament era el costum de ficar un rastre de botifarres, llonganisses o altres productes alimentaris i vi en la zona boscosa que s'havia de talar. D'aquesta manera, el propietari o arrendador s'assegurava que els treballadors s'afanyarien a arrabassar per tal d'arribar el més prompte possible al menjar. Es tractava, per tant, d'un treball a estall i en el qual forçosament havia de intervindre un grup de treballadors per la costositat i duresa de la tasca.

5.2 Abancament i construcció de marges

La finalitat principal de l'abancament és la creació de franges escalonades de terra cultivable baix la forma de bancals o feixes. La gran part d'aquests bancals tenen unes dimensions tant reduïdes que solament són accessibles a peu o amb matxo. En algunes ni tan sols era accessible amb carro.

Aquesta costosa tasca requereix, sens dubte, d'una intuïció en l'adaptació d'espais i necessitats, destresa d'anivellament i estratègies de disposició de parcel·les i elements petris, assolits, en bona mesura, gràcies a l'experiència transmesa generació detràs generació.

Per tant, la tasca de marginar o paredar³¹ ha anat molt associada al procés d'arrabassar. Ha estat un pas de continuació en el procés de preparació de terra per al cultiu de secà, especialment. Després d'arrabassar, s'anava fent un solc al terra que servirà de línia longitudinal del traçat del marge, a més de solament o sabata del propi marge. Aquesta línia es traçava seguint les corbes de nivell de la muntanya. Hi havia una especial cura en fer coincidir el traçat del marge amb les parts del terreny on es trobava roca que fora difícil de manejar o de barrinar (rebentar). Aquesta solució evitava manejar o eliminar grans blocs de pedra, alhora que evitava tindre espai improductiu enmig de la feixa o parcel·la.

Una vegada traçada la línia del marge es ficaven algunes estakes de fusta que s'uniran per un cordell que establirà l'alineació i el pendent del marge. La realització d'un bon solament era fonamental per a la finalització i perdurabilitat d'un bon marge i conseqüentment d'un bancal o feixa de cultiu. Altres aspectes essencials a conèixer i controlar per part del paredador són el treball i manipulació de la pedra, la seua disposició, determinació del pendent de la cara del marge, el coronament i aspectes aliens, com: possibles escorrenties o reguers per la feixa, lliscament de terra per mala filtració o per falta d'una xarxa de reguers o séquies, etc. Lògicament, les pedres més grans eren empleades al solament del marge, possibilitant una major consistència i evitant alçar molt de pes per part dels paredadors o manobrers. Cal considerar que aquestes tasques es feien a mà, sense ajut de maquinària.

El procés era, per tant, anar pujant la cara del marge de forma lleugerament inclinada cap al talús de terra del que serà la feixa superior. En les cares del marge sempre es mirava de ficar la pedra més bona i gran. També s'usava pedra bona en els cantos de marge (pedra cantonera). Com més planes eren les pedres millor, coneixent-se com a lloses o lloses planes. En multitud de casos, però, la pedra era més que roïna, era la pedra de l'entorn i sobrant, i per tant, s'alçava el marge amb pedra mortina, pedra redona (de cantos rodats). Entre aquesta pedra i la terra es tirava pedra més menuda coneguda com: rípia, pedruscall, cascalt, etc. També s'anava tirant una mica de terra de la part superior de la feixa per anar reblint i arribar a anivellar el terreny (escombrar). Finalment, en la part superior es reomplia amb pedra molt més menuda, el reble o fato. Normalment el coronament dels marges es feia en rastell (pedres disposades verticalment com a remat).

L'alçada de la cara del marge es feia seguint la guia que marcava el cordell (a plom), encara que en alguns casos es treballava a ull, sense fil.

Molt associat als marges trobem els refugis, algunes barraques i barraques de bassiol, els pujadors, saltadors i escaletes, així com mitges

31. Paredar o marginar és l'acció de construir el marge, sinònim de fer o bastir un marge. Per altra banda, es parlava de tornar o refer una pany quan es feia un marge que havia caigut.

llunes per l'existència d'una soca d'arbre. Per tant, calia preveure la seua construcció abans d'executar-se la realització del marge, ja que afectava en la disposició d'algunes pedres, ocupació de l'espai, retirament de la cara del marge, etc.

Respecte a les eines de treball per a la elaboració dels marges, trobem: la massa, per trencar algun canto de la pedra i per travar-les millor entre elles; el canastonet, cabàs,³² el qual s'usava per a transportar terra i reble (posteriorment s'usarà el cabàs de goma); el risclet i llaona, per a seleccionar i carregar el reble; el mall, per a trencar lloses; l'escoda, una mena de destrat per partir la pedra.

5.3 Construcció del parany

Més que parlar de construcció, a grans trets, caldria referir-se a preparació de la parança, ja que es tracta de la realització d'intervencions, modelatge i afegiment d'elements per adaptar l'arbre a l'activitat de la caça.

La instal·lació de paranys sol fer-se en arbres que ocupen espais enmig d'una parcel·la, és a dir, espais oberts. Com passava en les explotacions agrícoles, la pedra tenia dos funcions: per un costat netejar la superfície i per altre construir el mur de tancament, valones, pitges i la barraca o barracó.

Alguns paranys històrics tenen una o diverses valones que asseguren el tronc de l'arbre, especialment els garrofers. En casos, serveixen també com escala per accedir a la copa de l'arbre. L'interior, igual que als marges, es cobria amb reble i terra. L'alçada de les valones pot variar, oscil·lant entre els 40 cm i els 150 cm.

La construcció del mur o paret de pedra de tancament del parany es feia de forma circular seguint el traçat del perímetre de la copa. En primer lloc es marca el traçat amb una aixada o pic, seguint la copa de l'arbre. Es fa una lleugera franja que servirà de solament del marge. Tot seguit es construeix el marge, simple i a dues cares, fins a una alçada aproximada de 130-170 cm, depenent si hi ha desnivell o no. Es deixaven dos o tres obertures que seran els enganyadors. Aquests es feien col·locant una llosa horitzontal que funcionava a mode de llinda. Les dimensions d'aquest ban estaven entorn als 40x40 cm.

Al parany històric és més habitual el barracó de reduïdes dimensions, mentre que la barraca o caseta es ja típic de paranys de la segona meitat del segle XX.

En la majoria de casos, el lloc d'espera del caçador era un reduït espai format principalment per fustes, pedra o cadira que hauria de servir d'abric mentre espera l'entrada i caiguda del tord. Més excepcional és

32. Diverses denominacions i variacions mínimes: canastonet, canastró, cabàs de brimes de sarga, etc.

trobar un xicotet abric dins del mateix marge, cas de la parança de Milio (Polidà).

La preparació i construcció dels altres elements s'anaven efectuant al llarg de l'any. Per un costat estava la construcció de pujants, plataformes i passadors de fusta. També calia esporgar i podar l'arbre tots els anys per a deixar-lo en òptimes condicions. Finalment, calia fer, preparar i col·locar totes les barretes al seu lloc i lligar-les. Un treball que durava mesos i es basava en una atenció, cura i amor especial per l'arbre. També es solia tractar l'arbre per evitar malalties. Excepcionalment, es podia arribar a regar en casos de greu sequera, fet que no es produeix en altres arbres.

5.4 Construcció de la barraca de bassiol

En primer lloc, calia fer-se l'elecció del lloc. El llaurador, com a bon coneixedor de l'entorn i de les costums dels ocells, busca llocs on sempre s'ha conegut la presència de tords. Generalment, solia triar finques amb presència d'oliveres. Calia tractar-se d'una finca de la propietat, ja que com hem vist, els establiments persegueixen la caça en propietats i termes aliens.

Habitualment el bassiol es ficava en una feixa d'oliveres resguardada del vent i orientant la barraca a l'est o sud-est. Pel fet d'estar protegida del vent i per evitar el moviment de molta pedra, quasi sempre trobarem les barraques associades al marge d'una feixa superior. Una vegada elegit el bancal o feixa on anirà el bassiol, s'estableix el punt determinat.

Abans de començar a construir, tal i com quant es fa la paret d'un parany, cal fer una franja al terra per delimitar la planta i superfície de la barraca. Llavors, es comença a construir la barraca, deixant els forats per on es passa la corda i el forat de l'espitllera, orientant-los tots dos al lloc on haurà d'anar el bassiol.

En segon lloc, es tira un cordell des del forat de la corda o espitllera fins on haurà d'anar l'estaca, establint, llavors, l'espai exacte del bassiol. Després, es col·loca la pica de pedra (bassiol) al seu lloc, assegurant-se que està anivellat, prova que es fa ficant una mica d'aigua. Tot seguit, es realitzava el seti amuntant una mica de terra entorn al bassiol, fet que facilita el tancament del filat.

Per últim, ja es podia fer el cobriment de la barraqueta. Es ficaven dues o tres barres, normalment d'olivera, per a suportar les lloses de tancament de la coberta, el qual es feia amb una lleugera aproximació de filades, mitjançant unes poques lloses planes. Finalment es cobrien les lloses amb una capa de reble i terra. En alguns casos la coberta pot tindre cobertura vegetal (liris blaus), element que donarà major consistència i evitarà l'erosió o desplaçament de la terra i reble.

5.5 Realització d'altres elements

La realització d'alguns elements com els pilons, navaes o mollons resulta bastant senzilla. Consisteix en l'afegiment de pedra de manera que la cara es va inclinant lleugerament cap a la línia del vèrtex i fins arribar al coronament. Com en els marges, les pedres planes i millors es fiquen a l'exterior, mentre que a l'interior s'acumulen aquelles més roïnes o el pedruscall.

La construcció, edificació o el procés d'elaboració d'altres elements ha estat descrita o representada gràficament en altres treballs, com la fabricació dels forns i la calç (J. SANZ, 1991), els pous (M. GARCÍA, 1983). També hi ha descripcions o models per a les barraques i refugis d'aproximació de filades i les de bòveda de canó.

Bibliografia

- ALBIOL VIDAL, S. (2003): *Establiments de Vinaròs. Un estudi de dret foral valencià del segle XVII*. Història del Maestrat, núm. 4, Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló, 279 p.
- ARTOLA, M. i R. FUSTER (1993): *La terra i l'home: [imatges filmades al terme de Cervera l'estiu de 1993]*, (2 dvd's). Els autors, Cervera del Maestrat.
- BARREDA, P. E. (1997): "Els Establiments de la Torre d'en Besora", en *Estudis castellanencs*, núm. 7, 1996-97, pp. 427-489.
- DOMINGO, J. i A. BESÓ (2011): "La piedra en seco en el territorio valenciano: una revisión después de 20 años" *Museu valencià d'etnologia*, Diputació, València, pp. 211-221.
- FERRERES, J. i D. LLATJE (1986): *Traiguera. Història documentada*. Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló.
- FERRERES, J. (1987): "La caça del tord. Una vella tradició molt popular i arrelada al Maestrat" *1s jornades sobre art i tradicions populars al Maestrat*. Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló, pp. 247-270.
- (1999): *Patrimoni toponímic i jurídic de Xert. Llibre dels establiments de Xert 1689-1762*. Estudis d'etnologia del Maestrat, núm. 3, Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló, 111 p.
- GARCÍA LISÓN, M. i A. ZARAGOZÁ, et al. (1983): *Poblament, arquitectura, condicions de la vida domèstica*. Temes d'etnografia valenciana (J. F. MIRA, dir.), vol. III, Alfons el Magnànim, València.
- GUINOT, E. (ed. a cura) (2006): *Establiments municipals del Maestrat, els Ports de Morella i Llucena, segles XIV-XVIII*. Fonts històriques valencianes, núm. 23, Universitat de València, València, 584 p.

- MESEGUER, V. i V. GINER (1984): "Manantiales y fuentes antiguas del Maestrazgo (II): La font de sant Vicent y de la Cerverola, Cervera", en *Boletín CEM*, núm. 7, T. III, Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló, pp. 55-64.
- MESEGUER, V. i J. FERRERES (1994): "Les casetes de volta del terme de Sant Jordi del Maestrat", en *Butlletí CEM*, núm. 45-46, CEM, Benicarló, p. 113-136.
- MESEGUER, V. i A. ZARAGOZÁ (ed.) (2004): *Actas del VII Congreso internacional de arquitecturas de piedra en seco, Peníscola del 12 al 14 de octubre de 2000*. Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló, 174 p.
- MARTÍNEZ, F. i F. PALANCA (1991): *Utilitatge agrícola i ramaderia*. Temes d'etnografia valenciana (J. F. Mira, dir), vol. II, Alfons el Magnànim, València.
- MIRALLES, F., et al. (2008): *El homens i les pedres. La pedra seca a Vilafranca: un paisatge humanitzat*. Ajuntament de Vilafranca, 232 p.
- REMOLAR, A. (2000): "El lèxic paranyer de Betxí". *1r Vila de Betxí*, Ajuntament, Betxí, p.49-74.
- SANZ, J. V. i V. R. CABALLER (1991): "La fabricació de la calç a Alcalà de Xivert", en *II Jornades d'Estudi del Maestrat, t. II*, pp. 85-101.
- SIMÓ CASTILLO, J. B. (1993): "La construcció de bancals i la intel·ligència adulta", en *3s Jornades del Maestrat*, butlletí núm. 43, t. 3, CEM, Benicarló, p. 5-44.
- SORLÍ MOLINER, J. J. (1998): *Assagadors antics de Cervera del Maestrat*. Centre d'Estudis del Maestrat, Benicarló.
- SORLÍ MOLINER, C. i J. J. SORLÍ MOLINER (en premsa): "La pedra en sec a Cervera del Maestrat: present, herència i perspectives", *VI Trobada d'estudi de la pedra en sec als Països Catalans*, Vilafranca (Els Ports), 21-23 octubre 2011. Actes pendent de publicar, 19 p.

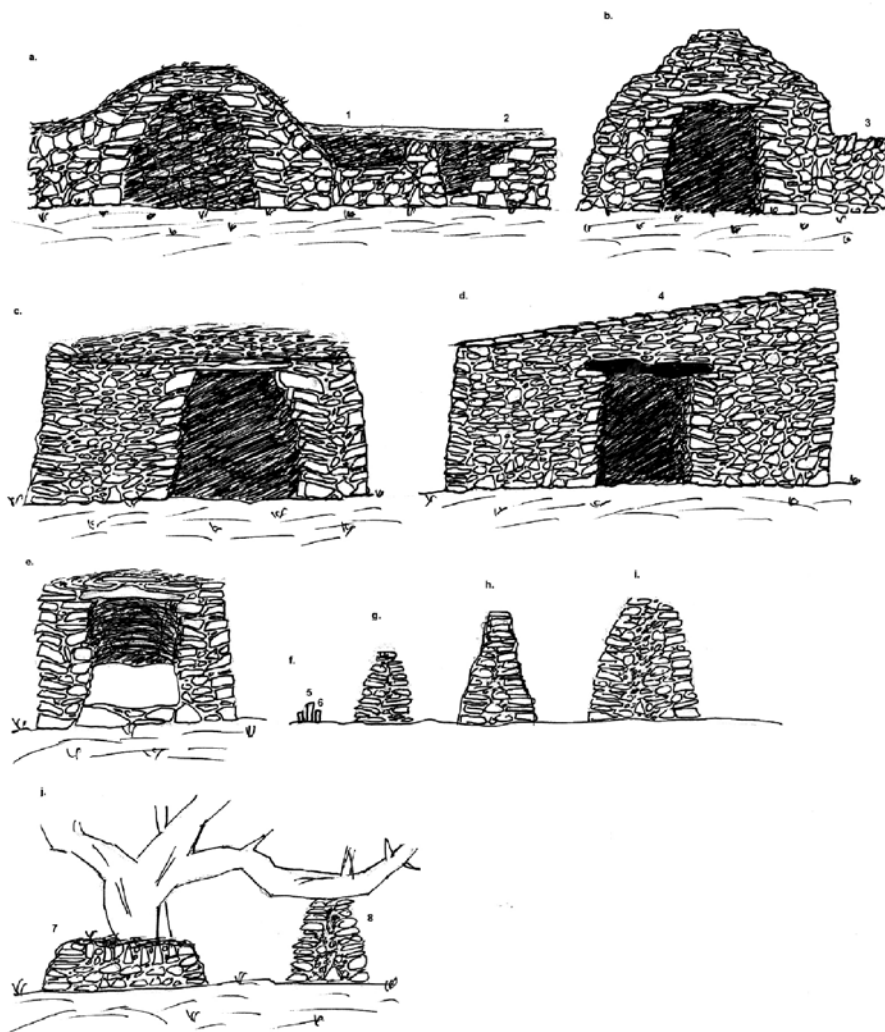

FIGURA 1. Elements típics de pedra en sec. Autor: Casto Sorlí (abril, 2012).

a. Refugi	1. Menjadora
b. Barraca (aproximació de filades)	2. Escaletes
c. Barraca, rafal	3. Coronament de marge (en rastell)
d. Barraca pallissa, barraca de teules	4. Teula (àrab)
e. Pou (capelleta de pou)	5. Fita
f. Fita	6. Contra fita
g. Molló o fita	7. Valona
h. Molló (alçat trapezoïdal)	8. Colze
i. Molló	
j. Garrofer	

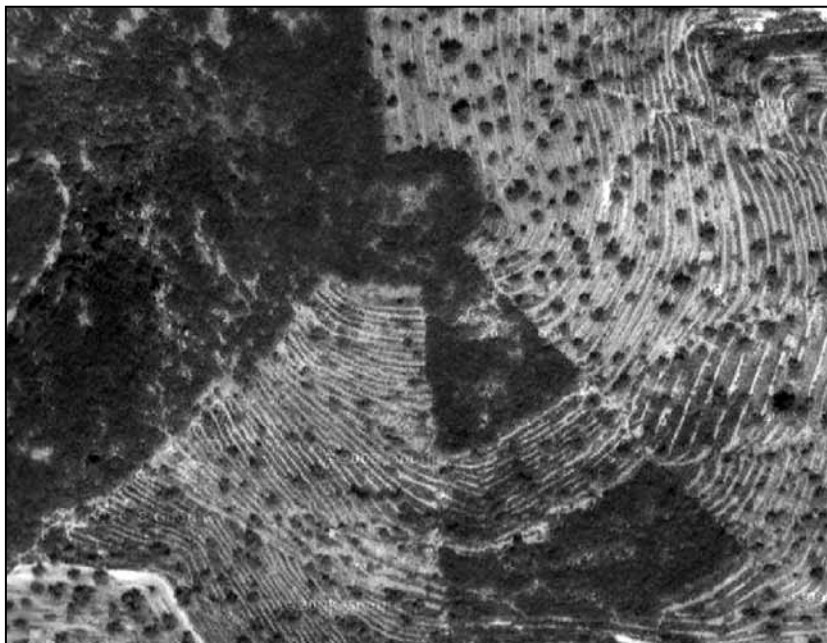

FIGURA 2. Vista del procés d'arrabassament d'una muntanya (partida Castellanet, Cervera). Font: maps.google.es (2012).

FIGURA 3A. Parança històrica (partida Mas d'Ambor). Autor: Casto Sorlí (2012).

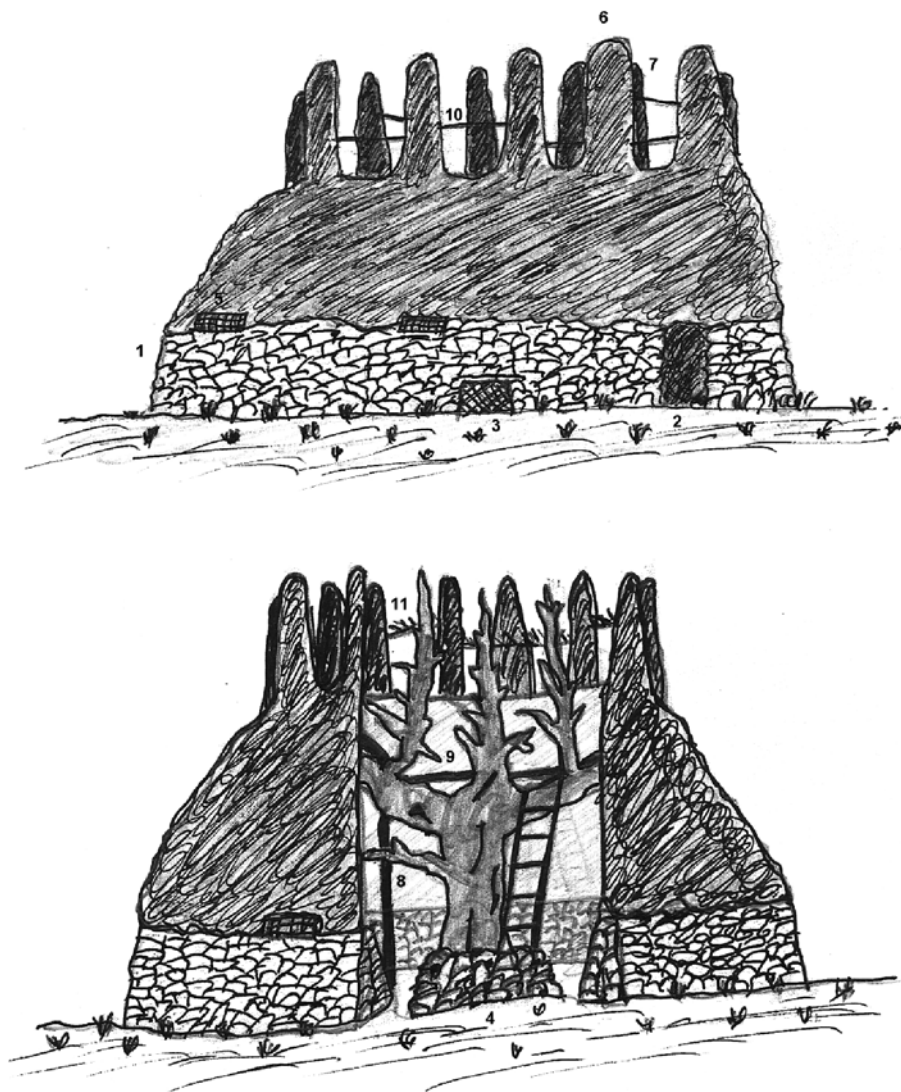

FIGURA 3B. Croquis d'una parança típica. Autor: Josep Joaquim Sorlí (abril, 2012).

- 1 Volta, paret, bardissa
- 2 Porta
- 3 Enganyador
- 4 Valona
- 5 Posador y gàbia
- 6 Pom

- 7 Finestra
- 8 Cabiró, pitja
- 9 Tauló, passador
- 10 Vareta
- 11 Espart, espartó

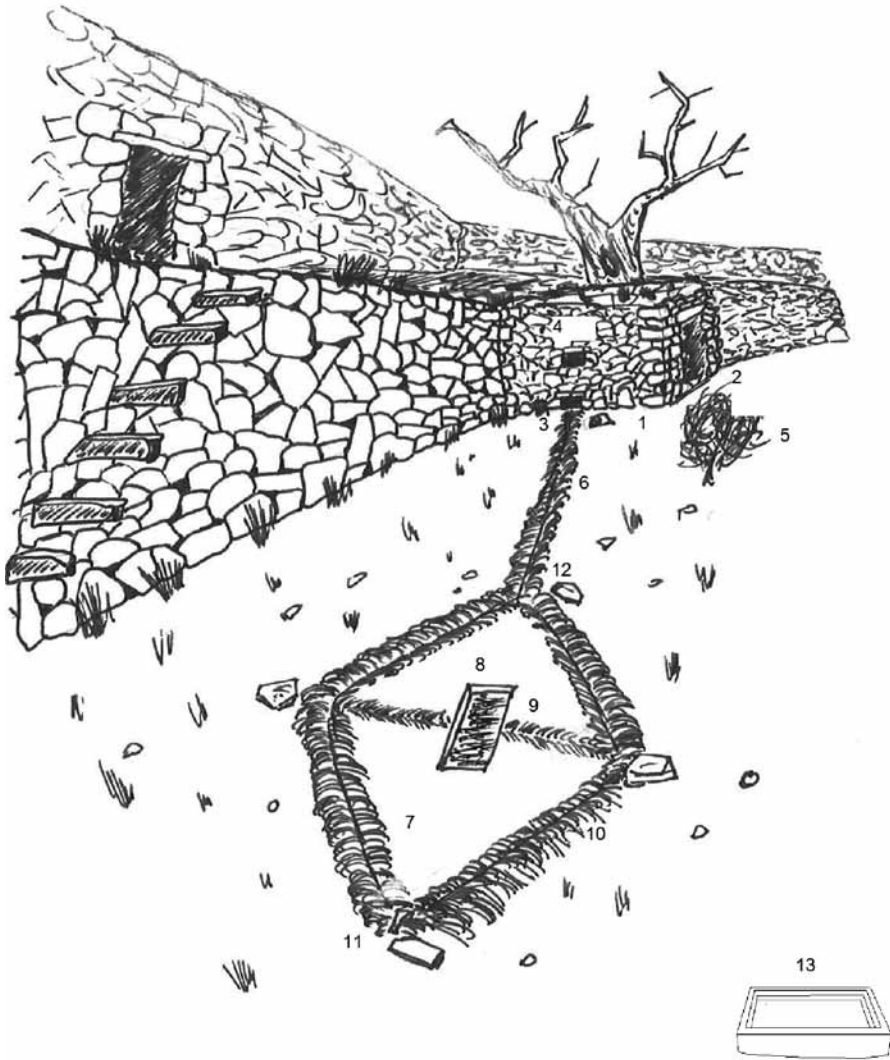

FIGURA 4. Croquis barraqueta de bassiol. Autor: Josep Joaquim Sorlí (abril, 2012).

1 Barraca de bassiol	8 Bassiol, pica
2 Entrada	9 Vareta
3 Forat de la corda	10 Filat
4 Espillera	11 Estaca
5 Botxa	12 Braguer
6 Corda	13 Bassiol, pica
7 Seti	